

Willemsen, Marie-Antoinette (red.) (2019, *Werven en derven: De financiële grondslag van kloostergemeenschappen in de Lage landen*, Hilversum: Verloren, pp. 148, ISBN 9789087048044, € 18,-.

‘Follow the money’ is een populair internetplatform van onderzoeksjournalisten. Aan de hand van geldstromen detecteren die hoe bepaalde groepen invloed hebben op onze samenleving. Dat geldt ook voor machtsverhoudingen, zoals duidelijk wordt uit het gezegde ‘wie betaalt, bepaalt’. Iedereen die in een bestuur zit, weet dat uiteindelijk niet de voorzitter of de secretaris maar de penningmeester de belangrijke beslissingen neemt. Deze sociale wetmatigheden gelden ook in religieuze organisaties, ook op plekken waar het ‘slijk der aarde’ lijkt te worden versmaad. Daarom is het te loven dat de Stichting ECHO, die zich richt op de geschiedenis van rooms-katholieke ordes en congregaties, dit aspect op een symposium in 2016 heeft belicht – een aspect dat overigens in de literatuur over deze organisaties vaak onderbelicht blijft. Deze uitgave is de weerslag van dit symposium. Eén artikel ontbreekt, namelijk dat van Jan Sloot die sprak over de Nederlandse Franciscanen in Papua 1937-1987. In de inleiding wordt zijn bijdrage, waarover deze collega ook bij de werkgroep godsdienstsociologie gesproken heeft, ruimschoots samengevat. Hij overleed voordat hij zijn artikel drukklaar had kunnen maken.

De leden van ordes en congregaties beloven een leven in armoede te leiden, maar ook dat leven moet gefinancierd worden. Hoe doen ze dat? Brian Heffernan is voor een antwoord gedoken in de financiële overzichten van de Karmel in Den Bosch, een beschouwende orde, van 1874 (de aanvang) en 1925 (de bloeitijd). Het was gebruikelijk dat vrouwen binnenkwamen met een bruidsschat, in de begintijd f. 4.600,-. Toch was het in het begin sappelen, want de eerste zusters kwamen uit het moederklooster en de financiën werden pas na verloop van tijd overgeschreven naar Den Bosch. Ook werden de bruidsschatten soms pas na verloop van tijd, in periodes betaald. Als de zusters nog in hun noviciaat waren, werd er een toelage betaald door de familie; van de bruidsschat mocht alleen de rente door het klooster worden ingezet want bij uittreden moest het geld van de dotatie terugbetaald worden. Verder leefde de Karmel vooral van giften want gewerkt werd er niet veel. Heffernan laat goed zien dat 50 jaar later het netwerk in Den Bosch behoorlijk is uitgebreid, want er is dan een stabiele stroom van giften. Een interessante inkomstenbron is ook de ouderdomstoelage, een voorloper van de AOW, die oudere zusters kregen.

Wie kloosters zegt, zegt tegenwoordig bier en er zijn er vele die de productie ervan gebruiken om inkomsten te genereren. In een vlot geschreven bijdrage vertelt Harry van Royen welke rol bier brouwen voor de Trappisten heeft in verhouding tot andere inkomsten. Voor de Trappisten had handenarbeid altijd al een belangrijke rol, maar na 1800 waren de meeste bezittingen de kloosters ontnomen en zo kreeg werk ook een duidelijk economische betekenis. Tot ongeveer 1980 was dat voornamelijk landbouw en veeteelt voor de gemeenschap zelf, en de overschotten ervan werden verkocht. Andere inkomstenbronnen waren bedeltochten, misintenties (betaalde verzoeken voor liturgisch gebed),

ambachtswerk en – bijzonder – het verkopen van doosjes met relieken. Toen Westmalle (B) de status kreeg van abdij werd toegestaan dat ze streekdrank gingen drinken, dus bier. De stichtingen vanuit dit klooster begonnen meteen te brouwen. Koningshoeven, de abdij van La Trappe, begon in 1884 omdat de landbouw te weinig opleverde. De conclusie van Van Royen is dat bier brouwen makkelijk te leren en goed door te geven is, en ook makkelijk in te passen in het dagelijks kloosterleven. Bovendien is de vraag vrij constant.

Drie kleinere bijdragen zijn minder wetenschappelijk van aard. Hans Wennink beschrijft de caritatieve activiteiten van de familie Brenninkmeijer. Dit textielgeslacht deed al vanaf 1841 aan liefdadigheid, waaronder giften aan de katholieke kerk, vanaf 1963 werd dit gedaan door een vast stafflid. Hieruit ontstond het invloedrijke vermogensfonds 'Porticus'. Veel giften uit dit fonds gingen naar de missie in de Derde Wereld, wat ook bedoeld was om het familie-imperium verder uit te bouwen. Rogier Moulin Jansen geeft inzicht in de projecten en maatschappelijke strategie van het fonds Projecten in Nederland (PiN). Dit fonds wordt gevuld door de ordes en congregaties in Nederland, waarmee ze projecten financieren die de spiritualiteit van de religieuzen voortzetten. Jeroen Neus beschrijft een filmproject over de Franciscanessen van Veghel, die hij geïnterviewd heeft over hun omgang met geld. Op een soms ontroerende wijze zeggen de zusters hoe ze na het Tweede Vaticaans Concilie zakgeld kregen en daarna moesten leren met geld om te gaan. Opvallend is dat niet iedereen hetzelfde bedrag krijgt, maar dat de zusters krijgen wat ze nodig hebben. Maar ook dan nog kopen veel zusters weinig voor zichzelf en wat ze overhouden gaat terug in de kas of naar goede doelen.

Congregaties zijn actief in onderwijs of zorg, en dat blijkt ook een bron van inkomsten te zijn zoals Marie-Antoinette Willemsen laat zien aan de hand van de Franciscanessen van Veghel. Zij onderhielden een pensioonaat en een borduurschool, waarbij ze knap met het school- en kostgeld voor de kinderen uit gegoede milieus het onderwijs voor de arme kinderen konden financieren. Ook hier werden weldoeners aangesproken en bedelbrieven verstuurd; naarmate het vermogen toenam konden van de opbrengsten hiervan de activiteiten ook gefinancierd worden. Voor de weeshuizen en vanaf 1889 voor de scholen waren gemeentelijke fondsen beschikbaar, en nadat vrouwen in het onderwijs aangesteld konden worden (1878) zorgden de zusters voor salarisinkomsten. Ook schrijft Willemsen nog over de financiering van de activiteiten in Suriname en de Antillen. In een zeer interessante bijdrage laat Joost van Hest zien hoe kerkelijke (interieur)kunst iets kan zeggen over de bredere sociale relaties die ordes en congregaties hadden. In de giften, schenkingen, naar aanleiding van jubilea of wijdingen, wordt duidelijk wie waarom een relatie had met de stichting. Bij veel van deze gaven werd een religieuze beloning terug verwacht (bidden voor het zielenheil), een praktijk die terug gaat op middeleeuwse voorstellingen en die tot ver in de twintigste eeuw gepraktiseerd werd.

Al met al een zeer diverse bundel, met afbeeldingen aantrekkelijk vorm gegeven. Wat ook verfrissend is, is dat de auteurs uit verschillende wetenschappelijke tradities (historici, antropologen, kusthistorici) en beroepspraktijken komen, bijvoorbeeld bestuurders

van caritatieve fondsen. Voor sociologen bieden de behandelde thema's verschillende aanknopingspunten, met deze kanttekening dat de sociaal-wetenschapper zelf denkwerk moet verrichten om die punten uit de historische bijdragen te halen: via de lijn van het geld wordt duidelijk welke bredere sociale relaties religieuze groepen hebben, hoe die zich ontwikkelen, en welke waarden daarin meespelen. Een bundel als deze zou de aanleiding kunnen zijn voor breder onderzoek naar de financiering van religieuze groeperingen, waarin sociologen samenwerken met historici en religiewetenschappers. Follow the money! Dat dit thema ook van maatschappelijk belang is, toont het parlementair onderzoek naar de financiering van moskee-organisaties aan.

Erik Sengers
(Amsterdam)